

Urnes stavkirke, Luster i Sogn

(På omslag forsiden til "De norske stavkirkene", bildet til venstre) Stavkirkene regnes som Norges viktigste bidrag til verdensarkitekturen. De er også Norges eldste bevarte trebygninger. Opprinnelig fantes ca 1000, i dag er det bare i underkant av 30.

Urnes står på UNESCOs liste over verdens fremste fortidsminner. Den har i lengre tid stått i brennpunktet for forskningen om stavkirker. Kirken viser bygningsformer og dekorative trekk som peker tilbake til den første kristne tid i landet og viser innflytelse fra steinarkitekturen.

Sett fra utsiden fremstår Urnes kirke som en bygning av typen med hevet midtrom omgitt av lavere omganger, ikke ulik formen på det som i steinarkitekturen kalles en basilika.

Nettadresse: <http://www.nrk.no/kanal/undervisning/1467021.html>

Strektegninger av motiver fra Hylestadportalen

Bokomtale

De norske stavkirkene

Arfo forlag 2005.

Leif Anker og Jiri Havran

ISBN 82-91399-16-6

Arfo forlag har nylig gitt ut boka "De norske stavkirkene", der samtlige av de 29 bevarte kirkene (hvorav en er flyttet fra Vang i Valdres til Karpacz i Polen) er grundig omtalt. Teksten er skrevet av kunsthistorikeren Leif Anker, som for tiden arbeider hos riksantikvaren. Boka er rikt illustrert med fotografier av Jiri Havran, som er en av landets fremste arkitekturfotografer.

Forfatteren har brukt de nyeste forskningsresultater, og i tillegg til kunnskapen om de enkelte kirkene får leseren en innføring i stavkirkenes historie, byggeteknikk, utsmykning og funksjon. Ved å knytte de norske stavkirkene til arkitekturen i Europa og det nære østen fra antikken til middelalderen, gir boka oss ny innsikt i hvordan Norge politisk, sosialt og kulturelt ikke har vært noe isolert land, men har hentet og gitt impulser langt ut over sine landegrensener.

Den som er interessert i stavkirker og tilgrensende områder, kan lese seg til det meste av det som fins av kunnskaper i Leif Ankers tekst. I tillegg er Jiri Havrans fotografier svært informative og en estetisk nytelse.

Oppgaveforslag

Ved å konsentrere seg om utnitt fra ornamenter er det overkommelig å tegne etter modeller fra utstilte objekter, som her.

Tegn flere motiver brukt på ulike gjenstander!

Tegning: H D J

Sigurd dreper Fåvne ved å stikke sverdet opp i dragens hjerte. Fra Hylestadportalen, høyre side, hvor motivene er fremstilt i medaljonger. Foto og tegninger fra De norske stavkirkene, ARFO forlag

Fakta om norske stavkirker

1. Stav er benevnelsen på de lodrette stolpene i stavbyggets rammeverk.
2. I prinsippet er stavbygg rammeverk av lodrette og vannrette elementer plassert i steinfyllinger på bakken.
3. De eldste bevarte stavkirkene er fra høymiddelalderen; 1100-tallet. De er noen av de eldste trebygg i verden.
4. Det stod trolig 1000 stavkirker i Norge da svartedauen kom i 1350. I dag er det 28 kirker i landet, i tillegg er Vang stavkirke flyttet til Polen.
5. Blant de mest kjente kirkene er Urnes i Luster i Sogn, Heddal ved Notodden i Telemark og Borgund i Lærdal.

Når man besøker de gamle stavkirkene, møter man på mange måter overgangen fra hedenskap til kristendom. Det finnes flere kirker med runer, og mange av stavkirkene er rikt dekorert med utskjæringer i tre. Inngangspartiet, stolper osv. er ofte dekorert med draker i kamp, blomsterranker, masker og fryktinngytende hoder. Under fundamentet til stavkirkene finner man ofte rester av tidligere kirker.

De bevarte stavkirkene har en komplisert og genial konstruksjon. Norske håndverkere er og har vært eksperter på trekonstruksjoner i årtusener. Det er fristende å trekke paralleller mellom vikingskipene, stavkirkene og dagens trebygg i limtrekonstruksjoner som f. eks. idrettshallen på Hamar.

Vi må respektere de gamle mestere som satte opp disse praktfulle stavkirker uten lim og spiker. De har tålt påkjenninger gjennom snart 1000 år med sommer og vinter, varme og kulde, uvær og storm. Takene blåser bort på moderne bygg, mens stavkirkene står der gjennom århundrer.

Vi har flere typer stavkirker: enskipet, treskipet, 4-6-8-12-stavet, med midtstav osv.

Stavkirkeportaler

I historisk museum i Oslo er nåværende middelalderutstilling satt opp av Sverre Fehn. Den er i hovedsak en kirkekunstutstilling. Vanlige folk i middelalderen fikk sine skjønnhetsopplevelser i kirkene. Kirkekunsten var også deres lærebok i religion og moral. Et mindretall av stavkirkeportalene har fortellende bildeframstillinger. Av dem har de fleste motiver fra fortellingen om Sigurd Fåvnesbane (fra Volsunga saga). De to portalene fra en forsvunnet stavkirke i Hylestad, Setesdal, som finnes i Historisk Museum, er de best bevarte. Scener fra sagaen er plassert i medaljonger på den høyre vangen. Motiver satt inn i medaljonger finnes i engelsk og nordfransk manuskriptdekor på sent 1100-tall. På venstre side er bildene fritt fremstilt som var en eldre komposisjonsmåte, f. eks. i tekstilarbeider. (se strektegning s 14)

Historien om Sigurd Fåvnesbane

Sigurd vokste opp hos kong Hjalprek og gikk i lære hos smeden Regin, bror til Fåvne (Fáfnir). Fåvne forvandlet seg til en drage og la seg på det gullet som æsene hadde betalt i bøter fordi de intetanende hadde drept Oter. Regin hisset Sigurd opp til å drepe dragen (Fåvne) og til å ta gullet. Men det var lagt en forbannelse over gullet som førte til død over eieren og til strid og ættdrap. Da Sigurd hadde drept dragen, forsto han at Regin ville ha gullet selv. Derfor drepte Sigurd ham også. Senere giftet han seg med Gudrun, og hun hadde en bror som het Gunnar. De drepte Sigurd og tok gullskatten. Kong Atle (Atilla) kastet Gunnar i ormegården fordi han ikke ville fortelle hvor gullskatten befant seg. I ormegården spilte Gunnar på harpe med tærne så ormene sovnet - alle unntatt én, den bet ham til døde. (Mer utførlig om sagnet kan blant annet leses i Billedspor 1, Gunnar Danbolt og Mabel Kjerschow, s 112)

Heddal er den største av de bevarte stavkirkene. De mange gavlene gir bevegelse til kirkens form. Spiret på den øverste takrytteren ender nær 25 meter over bakken. På gavlene stikker det fram ubestemmelige dyrehoder, ikke ulikt store gotiske katedraler (fra boken De norske stavkirkene, ARFO).

Borgund stavkirke har preget den allmenne oppfatning om hvordan en stavkirke er.

Treet som byggemateriale
Hovedemnet er den nedhugne trestammen, stokken. Den kan rundhugges eller kanthugges og brukes som liggende eller stående byggelement. Eller den kan kløves til planker. Veggplankene og gulvbordene ble laget ved å kløve stokkene i to deler som så ble flattelgjet; en tungvint og uøkonomisk fremgangsmåte i tiden før vassagen. Tømmermennes redskaper var de aller enkleste: Øksa var den viktigste til felling av trærne, kutting og telgging av stokkene. Skavjern ble brukt til å jevne flater. Med naver (bor) og huggjern ble det laget nagle- og tapphull. Sag er det ikke spor etter. Tanken på å gjøre treet motstandsdyktig overfor fuktighet, brann, og insektangrep var med fra første skritt i byggeprosjektet, ved å velge ut byggevirke mens det ennå sto på rot. Storvokst furu var det treslaget som best egnet seg for stavkirkebyggingen, og det fantes over store deler av landet før skogene ble uthugd i tiden etter reformasjonen. Furustammen er rettvokst og når ofte stor høyde. Kjerneveden, kalt "alen" eller "malmen", er rikelig gjennomtrukket med feit kvae, og når en furu ble blinket ut for hugst til byggevirke, kunne en enten kappe de øverste grenene, slik at kvæen ville trekke opp gjennom hele stammen, eller en kunne skave vekk deler av barken på stammen, slik at kvæen trakk ut i overflaten. Etter ett eller flere år kunne treet hugges og var helt gjennomtrukket av kvæ. Stokken var blitt "malmen" og sto seg både mot fukt, råte og insekter. Slik var byggevirket impregnert før hugst, transport og tilhugging begynte. Etter at treet var felt, ble det lagt til tørking for at byggevirket ikke skulle sprekke, krympe eller svulle. Og når bygningen til slutt sto der, ble kvæ i en annen form, brent til tjære, brukt til å breie over tak- og veggflatene utvendig. Til bygningsdeler som skulle ha kromet form, ble det valgt ut solide grener eller røtter og deres utspring fra stammen. De ble "selvokste knær". Det kresne utvalget og den omhyggelige behandlingen av byggematerialene gir noe av svaret på spørsmålet om hvordan trebygningene har kunnet stå i åtte-ni hundre år.

Hvordan er stavkirken bygget?

Det viktigste bærende elementet er hjørnestaven; etter den har byggemåten fått sitt navn, "stavverk". Byggemåten består av at loddrette stolper, kalt staver, er bærende elementer.

Stavene er ikke selvstendige elementer som kan stå alene slik som søyler og pilarer av stein, men er deler av stavkirkens tredimensjonale rammeverk, hvor alle deler er avhengige av hverandre og ikke noe kan fjernes uten å svekke hele konstruksjonen. To hjørnestaver ble øverst forbundet med en vannrett bjelke, stavlæggjen, nederst satt den på en veggsvill. Sammen danner de en firkantet ramme. Det er den viktigste konstruktive enhet i stavverket. En slik

ramme kan ved hjørnestavene forbindes i rett vinkel med to andre rammer, og disse med en fjerde slik at de til sammen danner et kubisk rammeverk, en boks. Dette er stavkirkens elementære romform. De minste og enkleste stavkirkene består av ett større og ett mindre rammeverk som er bygget sammen – skipet og koret. Skipet er bygget over en rektangulær plan, koret ofte tilnærmet kvadratisk. Hvis skipet er særlig langt, er det gjerne satt mellomstaver i veggene for å stive av stavleggjene, de takbærende bjelker, og vannrette bjelker, beter, er lagt over rommet fra vegg til vegg. Rammen kan stå åpen, eller den kan fylles ut av veggflatenes stående planker, også kalt tiler. De er satt inn i rammen ved at de er tilhugd med en fjær eller tapp som passer til en not eller renne i syllstokken, hjørnestavene og stavleggjen. Innbyrdes er tilene føyd sammen med not og /eller fjær. Fra utsiden av svillen er det boret avløpshull inn til bunnen av svillens not. Takkonstruksjonen bæres av stavleggjene. En stavlegje består ofte av to bjelker, underligger og overligger (raftestokk). Stavkirkenes takstol består av skråstilte bjelker, sperrer, som er føyd sammen parvis i mønet, og forbindes med to undersperrer som krysser hverandre, kalt saksesperrer, og en vannrett hanebjelke. På langs forbindes sperrere av tilhugde bjelker, åser, som er felt inn i sperrere.

Stavkirkeportal fra Ål kirke, Hallingdal, Buskerud. Datering: ca. 1150. Portalen utmerker seg ved sin kunstneriske og tekniske kvalitet. Nederst på hver portalplanke stikker det frem et udyrhode som spyrr ut en bølgende rankestengel med sidegrener arrangert i jevne sirkler. I bladverket klatrer små romanske drager. Over døråpningen sees to symmetrisk motstilte drager som angriper en drage i sentrum. Selve døråpningen er innrammet av et søyleportalmotiv, med menneskeetende løver på kapitelen (jfr. detaljbilde). Alle disse motivene er hentet fra samtidig europeisk dekorativ kunst, men utførelsen viser at håndverkerne har vært rotfestet i norske tradisjoner. (Treskurd fra Middelalderensalen, Historisk Museum, Oslo.)

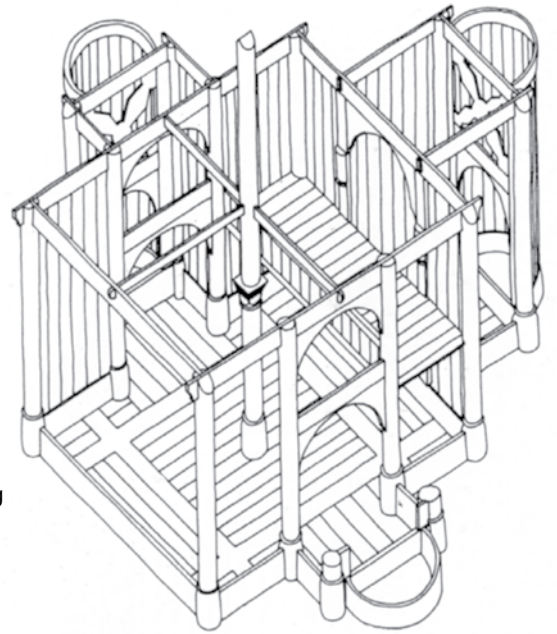

Utsmykning fra Ål stavkirke. Kirken ble revet i 1880. Taket ble tatt ned og montert i Oldsaksamlingen, Historisk Museum, Oslo. Motivet viser bilder fra skapelsesberetningen. Adam og Eva i Paradis, de spiller brettspill, og alt er godt.

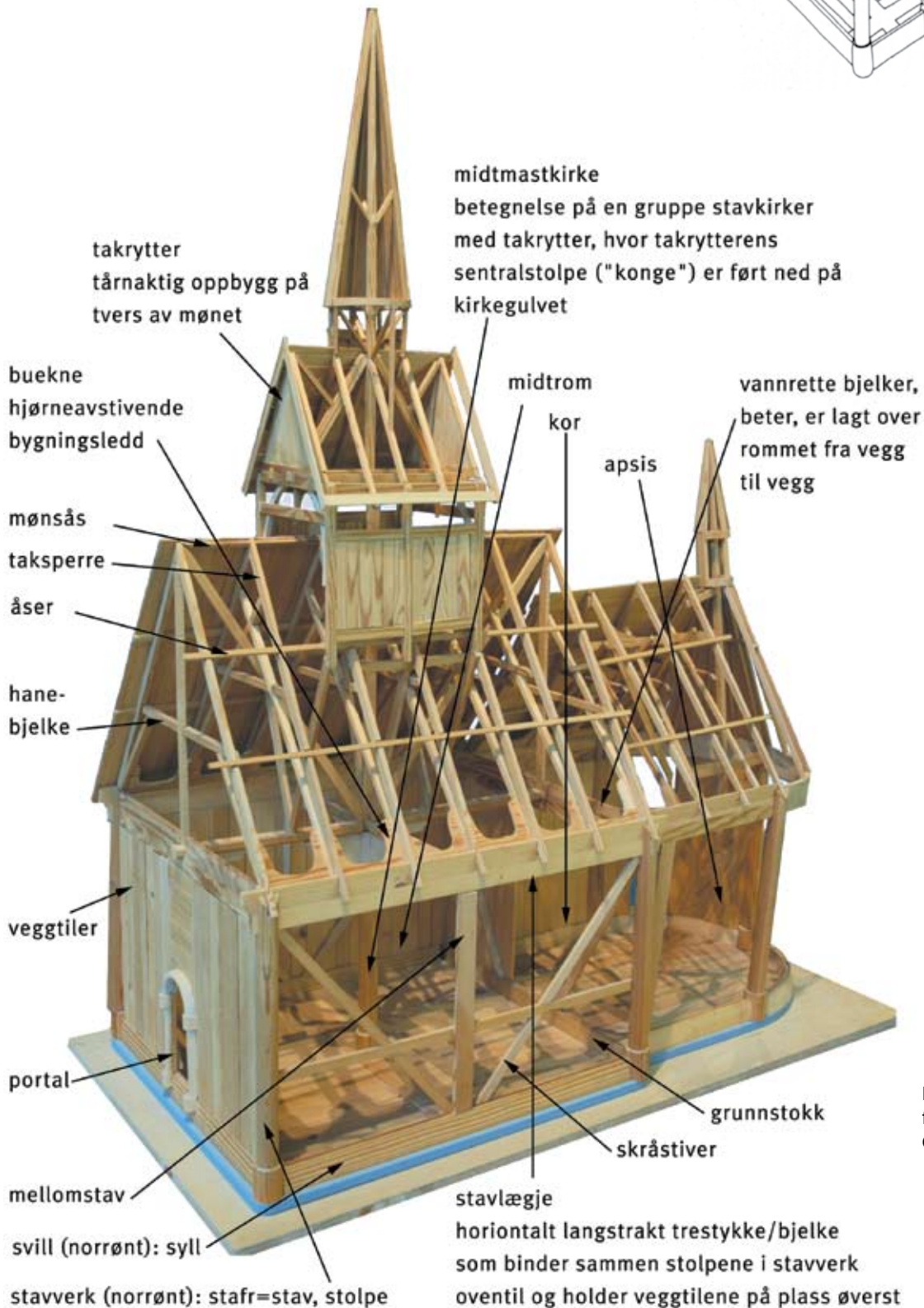

Profilerte buer mellom stavene og terningkapiteler. Stavene er stivet av med andreakors og vannrette bjelker (tenger), og en nedre rekke bueknær (Fra Hopperstad stavkirke).
 Andreakors: x-format kors som apostelen Andreas skal ha blitt korsfestet til.
 (Fra De norske stavkirkene. Leif Anker og Jiri havran. ARFO. 2005)

Isometrisk tegning av Uvdal stavkirke. Tegning Håkon Christie

Fotografi av modell utlånt fra Arkitektthøgskolen i Oslo. Ål kirke, Hallingdal.

Harriet Backer -

(1845 – 1932)

Harriet Backer står i en særstilling i norsk kunsthistorie, som en brobygger mellom realismen på slutten av 1800-tallet og de moderne retningene i begynnelsen av 1900-tallet.

Hun var en betydelig kolorist, og blant de mange interiørbildene hun malte er det flere kirkeinteriører, blant annet fra fra Stange kirke, fra Tanum kirke og fra Uvdal stavkirke. Karakteristisk for bildene hennes er at de bærer preg av å være grundig gjennomarbeidet etter et omfattende forarbeid.

Uvdal stavkirke representerte en stor utfordring for hennes perspektivkunnskaper og for paletten. Det var stor fargeprakt i kirkerommet, og det var trangt og skjevt. Fra 1904 til 1909 malte hun hver sommer i Uvdal Stavkirke. Da hun hadde lagt opp komposisjonen til det første bildet, skrev hun i et brev:

"I gaar begyndte jeg at tegne et Billede op og holdt paa hele Dagen og jeg tror nok at jeg paa den Plads jeg har valgt, trods mange Streifskygger paa Lærredet, kan se, og det jeg ser, ved I, er deilig. Dette kirkemotiv har jeg tæt og nær ind paa Livet, og alle Former og Farver er saa norske, saa ulikt andre Landes Kirker og ulikt alt jeg før har set. Før jeg har faat Maling paa Lærredet ved jeg ikke hvad Djævelskab jeg kan faa at kjæmpe med, Glands af Reflekser paa Lærredet og Skygger af Stolestolper og Midtpillaren."

Antakelig var det mange utfordringer, for det tok henne fem år å fullføre hovedbildet Interiør fra Uvdal stavkirke.

Harriet Backer leide modeller til bildene sine og kunne derfor regissere scenen slik hun ville ha den. Dermed hadde hun kontroll over fordeling av figurene i rommet, og hun plasserte dem slik hun ønsket i forhold til komposisjon og lysføring.

I Uvdal stavkirke står staffeliet som Harriet Backer benyttet.

Det sies at det også henger tråder igjen på veggene. Hun benyttet tråder for å beregne perspektivlinjene i bildet hun malte. Det er noe ekte og rolig som rører oss når vi blir kjent med Harriet Backers arbeid. Arbeidsglede, fargeharmonisk og fordypelse over lang tid er stikkord som kan inspirere oss i vår hektiske tilværelse.

Modell av midtmast fra Ål stavkirke.

Midtmast i Nore kirke. Kirken ligger ved siden av Uvdal. Begge kirkene har sin opprinnelige midtmast bevart. Midtmasten bærer takrytteren. Kapitelet markerer overgangen til buknærne som støtter bindebjellene mot ytterveggene.

Forslag til oppgave:

Studert midtmast-konstruksjonen! Sammenlign med andre bærende konstruksjoner i f. eks. bord, stoler, lamper og båtmaster.

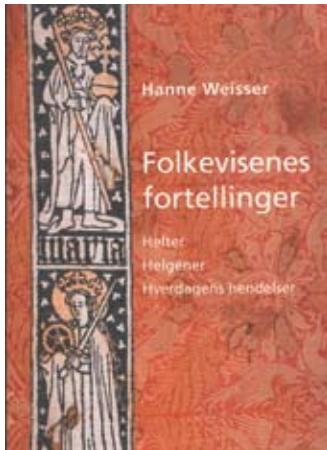

Emner til buknær er hentet fra overgangen mellom rot og stamme. (Fra De norske stavkirkene. Leif Anker og Jiri Havran. ARFO. 2005. Foto: Birger Lindstad.)

Forslag til oppgave:

Finn gjenstander med planteslyngmotiv hjemme eller på museer. Studer mønsteret ved å tegne og fotografere det. Farger som går igjen er brunrød, oker, sort, grå, hvit og blågrønn. Gjengi fargene ved å studere gjenstander eller bilder. Bland fargene i pigmentfarger og/eller bruk tegneprogram i datamaskinen til å finne de aktuelle fargene.

Bokomtale:

Folkevisenes fortellinger
Av Hanne Weisser

Gyldendal Akademiske

"Under arbeidet har det slått meg hvor sterkt folkevisene handler om en felleseuropeisk kulturarv, influert av impulser fra fjerne himmelstrøk", skriver Hanne Weisser i forordet. Hun har utgangspunkt i sin erfaring som lærer i musikk og formidler av folkeviser.

Boken viser sammenheng mellom middelalderens bildespråk og gresk, norrøn og gammeltestamentlig mytologi. FORM anbefaler boken som inspirasjon for elevenes eget arbeid med motiver fra stavkirkenes utsmykninger. Det følger en CD med boken hvor Trio Mediæval og Unni Løvild synger folkevisene som blir omtalt.

fargeprakt i Uvdal stavkirke

© Harriet Backer / BONO 2006

Alteret i Uvdal kirke, 1909
© Harriet Backer / BONO 2006

Uvdal kirke og kirkegård, 1906 Rundt århundreskiftet blomstret kirkegårdsromantikken. Blant bildene hos oss er Harald Sohlbergs *Natt* (1904) mest kjent. Dette bildet kan hatt betydning for Harriet Backers oppfatning. Men hennes koloritt er forskjellig fra Sohlbergs. Det ser ut til at hun har tatt med seg fargene fra kirkerommet ut i landskapet.

Interiør fra Uvdal stav kirke, 1909

© Harriet Backer / BONO 2006